

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 3•2021

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Заступник головного редактора

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БРУЯКО І. В., доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАВРИЛЮК Н. О., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон
Сорbonna, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. А., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ІВАКІН В. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ІВАНЧИК А. І., член-кореспондент РАН, Національний центр наукових
досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ПЕТРАУСКАС О. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЕХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ С. А., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬЄ Й., професор, доктор, Гете університет Франкфурта-на-Майні, Німеччина

ХОХОРОВСКІ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ARHEOLOGIA

RESEARCH JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 3•2021

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Deputy editor-in-Chief

TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Executive Secretary

SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

BOROFFKA N., Professor, Dr hab., German Archaeological Institute, Germany

BRAUND D., Professor, Dr hab., University of Exeter, Great Britain

BRUIAKO I. V., DSc in History, Odesa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine

BUISKYKH A. V., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland

DJINDJIAN F., Professor, Dr hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

GAVRYLYUK N. O., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVAKIN V. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVANCHIK A. I., Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, National Center for Scientific Research of France

FORNASIER J., Professor, Doctor, Goethe University Frankfurt am Main, Germany

KAIZER E., Professor, DrHab, Free University of Berlin, Germany

KORVIN-PIOTROVSKYI O. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

MOTSIA O. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

PETRAUSKAS O. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

SKORYI S. A., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

Cтаммі

- ЗАЛІЗНЯК Л. Л. Фінальний палеоліт Житомирського Полісся
- POMBERGER B. M., KOTOVA N. S., STADLER P. New Hypothesized Musical Instruments of the European Neolithic
- ГУСЄВ С. О. Зооморфні зображення з трипільських поселень етапу ВІІ Середнього Побужжя
- ПАШКЕВИЧ Г. О., ЧЕРНОВОЛ Д. К. Знахідки горішків горобейника на пам'ятках України
- КОЗУБОВСЬКИЙ Г. А. «Плетінка» на литовських і литовсько-руських монетах XIV ст.

CONTENTS

Articles

- 5 ZALIZNIAK L. L. Final Palaeolithic of Zhytomyr Polissia
- 28 ПОМБЕРГЕР Б. М., КОТОВА Н. С., ШТАДЛЕР П. Нові гіпотетичні музичні інструменти неоліту Європи
- 36 HUSIEV S. O. Zoomorphic Images of the BII Stage Trypillia Settlements in the Middle Buh River Region
- 47 PASHKEVYCH H. A., CHERNOVOL D. K. Finds of *Lithospermum* Nuts at Archaeological Sites in Ukraine
- 61 KOZUBOVSKYI G. A. The «Plaiting» on the Lithuanian and Lithuanian-Rus Coins of the XIV Century

Публікації археологічного матеріалу

- ІВЧЕНКО А. В. Монети розкопу «Орієнт» некрополя Ольвії
- КОЗЛЕНКО Р. О. Мармуровий бюст Мітри-Тавроктона з Ольвії
- АКСІОНОВ В. С. Катакомба 74 Верхньо-Салтівського головного могильника

Publication of Archaeological Material

- 81 IVCHENKO A. V. Coins From the “Orient” Excavation Site of the Olbian Necropolis
- 95 KOZLENKO R. O. The Marble Bust of Mithras Tauroctone From Olbia
- 106 AKSIONOV V. S. The Catacomb No. 74 of the Verkhnii Saltiv Main Burial Ground

---

*До історії
стародавнього виробництва*

ГОРБАНЕНКО С. А., ІЛЬКІВ М. В., МИХАЙ-
ЛИНА Л. П., РІДУШ Б. Т. Жорна з Ревного
на Буковині

ВОЛКОВ А. В. Косторізна справа Кам'янської
Січі

*To the History
of Ancient Crafts*

117

GORBANENKO S. A., ILKIV M. V., MYKHAI-
LYNA L. P., RIDUSH B. T. Millstones From
Revne at Bukovyna

130

VOLKOV A. V. Bone Carving of the Kamianka
Sich

Хроніка

Надії Оксентіївні Гаврилюк — 70

До ювілею Наталії Серафимівни Абашиной

News Review

146

Nadiia Oksentiiwna Gavrylyuk is 70

147

To the Anniversary of Nataliia Serafymivna
Abashyna

Нові видання

149

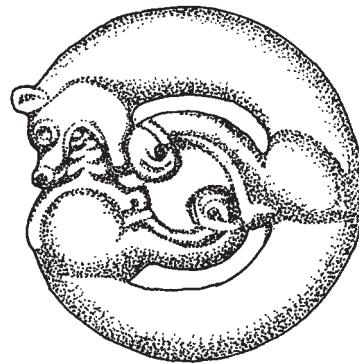
New publications

Публікації археологічних матеріалів

УДК [737:904](477.73)“652”
<https://doi.org/10.15407/arheologia2021.03.081>

© А. В. Івченко * 2021

МОНЕТИ РОЗКОПУ «ОРІЄНТ» НЕКРОПОЛЯ ОЛЬВІЇ

На розкопі «Орієнт» некрополя Ольвії за одинадцять років дослідження (2010–2021 рр.) було знайдено 100 монет, 97 з яких надійно атрибутовані за місцем і датою виробництва. Переважну більшість із них було знайдено у визначених археологічних контекстах, пов’язаних виключно з певними поховальними та поминальними діями. Відносно невелика кількість монет і археологічних контекстів, із яких вони походили, дає змогу ретельно простежити взаємозв’язок між першим та другим. Саме тому, що велика кількість нумізматичних матеріалів на інших розкопах Ольвії дуже ускладнює такий аналіз.

Ключові слова: розкоп «Орієнт», нумізматика, дельфіни, монети, типи поховальних споруд, ґрунтові скелепи.

Розкоп «Орієнт» розташований у центральній частині некрополя Ольвії на захід від городища. Роботи на ньому було розпочато 2010 р., і по 2020 р. включно було розкопано 1064 м² (Буйских, Івченко 2019, с. 4–5). Тут знайдено 77 поховань античного часу різного типу (з середини VI ст. до н. е. до кінця II ст. н. е.) та 65 інших об’єктів.

Стратиграфія розкопу налічує кілька шарів. Верхня частина складалася з тонкого прошарку дерену й гумусу близько 0,2 м завтовшки. Нижче до глибини, в середньому 0,9–1,0 м від сучасної поверхні, йшов супісок жовтого кольору, далі розпочинався рудий суглинок, іноді з домішками «білоглазки». Формування ґрунту відбувалося переважно природним чином, за рахунок еолових процесів. На окремих квадратах на різній глибині було знайдено шари чорного щільного сильно гумусованого супіску, що, ймовірно, мали штучний характер (насипи невеликих курганів). У шарах

гумусу та супіску на різній глибині виявлено лише незначну кількість об’єктів; більшість їх було зафіковано на рівні суглинку. Інколи в суглинку досліджено лише нижню частину об’єкта, інколи поховання були зроблені саме з цього рівня.

Було визначено декілька важливих рис, що притаманні цій території:

- 1) вона експлуатувалася населенням античної Ольвії протягом тривалого часу (з середини VI ст. до н. е. до кінця II ст. н. е.);
- 2) тут наявні об’єкти, пов’язані виключно з похованально-поминальною традицією; жодних ознак господарської діяльності не простежено;
- 3) на цій території наявні майже всі типи поховальних споруд, відомі на некрополі Ольвії.

На розкопі «Орієнт» у 47 контекстах було знайдено 100 бронзових монет. Із них 97 монет хронологічно атрибутовані, невизначені лише три фрагментовані дельфіни (№№ 18, 20, 50 — номери монет відповідають позиціям у таблиці 1). На більшості інших розкопів Ольвії, особливо там, де в давнину відбувалася активна повсякденна діяльність, кількість нумізматичних знахідок за один сезон роботи інколи перевищує цей показник у кілька разів чи навіть кілька десятків разів (напр.: Харко 1964). Відносно невелика кількість монет на розкопі «Орієнт» та археологічних контекстів, із яких вони походять, дає змогу ретельно простежити їх співвідношення.

Монетні знахідки, що походять з Ольвії, потрапили у сферу зацікавлень дослідників давно, і їм присвячено чимало студій. Варто зазначити, що це передусім нумізматичні праці, у яких розглядаються питання типології монет, дати їх карбування та тісно пов’язані із цим проблемами соціально-економічного розвитку суспільства, або каталоги, зокрема му-

* ІВЧЕНКО Андрій Валерійович — молодший науковий співробітник відділу античної археології, Інститут археології НАН України, ORCID 0000-0003-1357-310X, comandor_a@ukr.net

Рис. 1. «Скарб» дельфінів, поховання 5/12: 1—50 — № 3 у таблиці

Fig. 1. A dolphin-shaped coins «treasure», burial No. 5/12: 1—50 — No. 3 in the table

зейних зібраний (Бертьє-Делагард 1911; 1913, с. 62—67; Зограф 1951, с. 121—145; Лапин 1971; Гилевич, 1972; Загинайло 1974, с. 54—61; Анохин 1984, с. 3—35; 1989, с. 5—17; 2011,

с. 30—91; Карышковский 1988; 2003; Нечитайлло 2000; Станиславский 2003, с. 25—98; Фролова, Абрамзон 2005). У працях археологів, що присвячені некрополю Ольвії, моне-

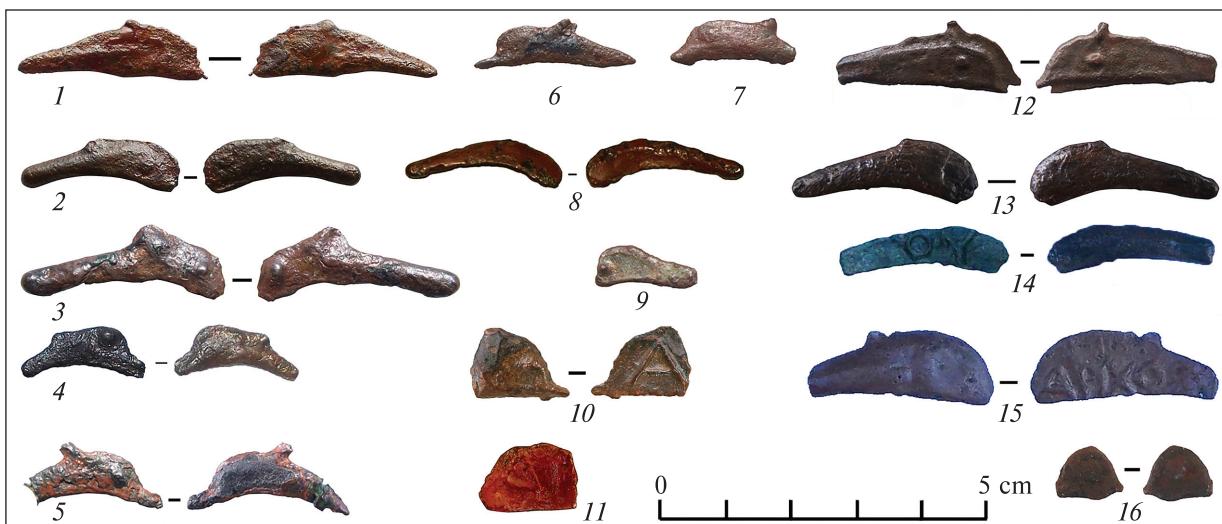

Рис. 2. Дельфіни з розкопу «Орієнт» (номери у таблиці): 1 — № 11; 2 — № 6; 3 — № 21; 4 — № 45; 5 — № 20; 6 — № 33; 7 — № 36; 8 — № 17; 9 — № 30; 10 — № 41; 11 — № 18; 12 — № 27; 13 — № 19; 14 — № 44; 15 — № 43; 16 — № 50

Fig. 2. Dolphin-shaped coins from the «Orient» excavation (numbers in table): 1 — No. 11; 2 — No. 6; 3 — No. 21; 4 — No. 45; 5 — No. 20; 6 — No. 33; 7 — No. 36; 8 — No. 17; 9 — No. 30; 10 — No. 41; 11 — No. 18; 12 — No. 27; 13 — No. 19; 14 — No. 44; 15 — No. 43; 16 — No. 50

ти розглянуто переважно як «обол Харона»: їх пов’язують із похованнями певного періоду, але не аналізують характер окремих об’єктів та місце нумізматичної знахідки в конкретному контексті (Козуб 1974, с. 105—106; Парович-Пешикан 1974, с. 130—134). Це стосується і знахідок на Ольвійській хорі (Снитко 2015, с. 103—105). Єдина праця, де монети розглядаються в конкретному зв’язку з поховальними спорудами, належить В. М. Скудновій (1988). Однак зазначена монографія охоплює обмежений період (архаїку), тому в ній розглянуто лише один тип монет (дельфіни) та майже один тип поховальної конструкції (прості грунтові ями).

Матеріали розкопу «Орієнт» дають змогу простежити, як монета, що колись уже була введена в обіг на території Ольвійського поселіща, використовувалась протягом тривалого часу для конкретних дій, що були пов’язані тільки з уявленням про потойбічний світ.

Щодо нумізматичних знахідок, то можна визначити кілька формальних ознак, які потрібно розглянути, перш ніж перейти до загального аналізу ситуації.

1. Типи нумізматичного матеріалу. Таких типів лише два: монета фігурна літа (дельфіни) та округла карбована. Дельфіни знайдено в 15 випадках (66 од.): двічі у шарі гумусу (№ 6, 33), один раз — у верхній частині шару супіску (№ 27), чотири рази — в підйомному матеріалі (№ 17, 18, 43, 44), один раз — у насипу кургану (№ 11), чотири рази — в грабіжницьких хо-

дах чи верхній частині заповнення об’єктів, до яких здійснено вторинні вторгнення або куди вироби могли потрапити випадково (№ 30, 41, 45, 50), тричі (54 од.) — *in situ* у поховальних об’єктах (№ 3 (50 од.), № 19—21 (одне поховання), № 36). Підйомний матеріал — це знахідки, що були зроблені за допомогою металошукача при чергових перевірках у відвахах попередніх років розкопу «Орієнт». Їх належність саме до цієї території безумовна, але прив’язку до конкретного контексту визначити неможливо.

У чотирьох випадках (четири одиниці: № 18, 41, 43, 44) дельфіни були епіграфні: тричі вони мали напис «APIXO» (двічі збереглася лише літера «А» на фрагментах голів і один раз — повний напис на майже цілому виробі (напис починався також із голови), один раз (№ 44) — «OY». Усі епіграфні дельфіни знайдено в підйомному матеріалі або в сучасному грабіжницькому ході.

Карбовані округлі монети знайдено у 32 випадках (34 од.): п’ять разів у шарі гумусу (№ 10, 31, 32, 47, 48), п’ять — у шарі супіску (№ 7, 28, 29, 37, 46), чотири рази — у підйомному матеріалі (№ 16, 22, 23, 38), двічі у насипах курганів (№ 40, 49), один раз у заповненні сучасного грабіжницького ходу (№ 1), двічі — у похованнях із великим ступенем руйнації (№ 5, 26), один — у складі тризни (№ 39), *in situ* у поховальних об’єктах — дванадцять разів (14 од.: двічі по дві монети (№ 9, 12 та 34, 35), інші рази — по одній (№ 2, 4, 8, 13, 14, 15, 24, 25, 42, 51)).

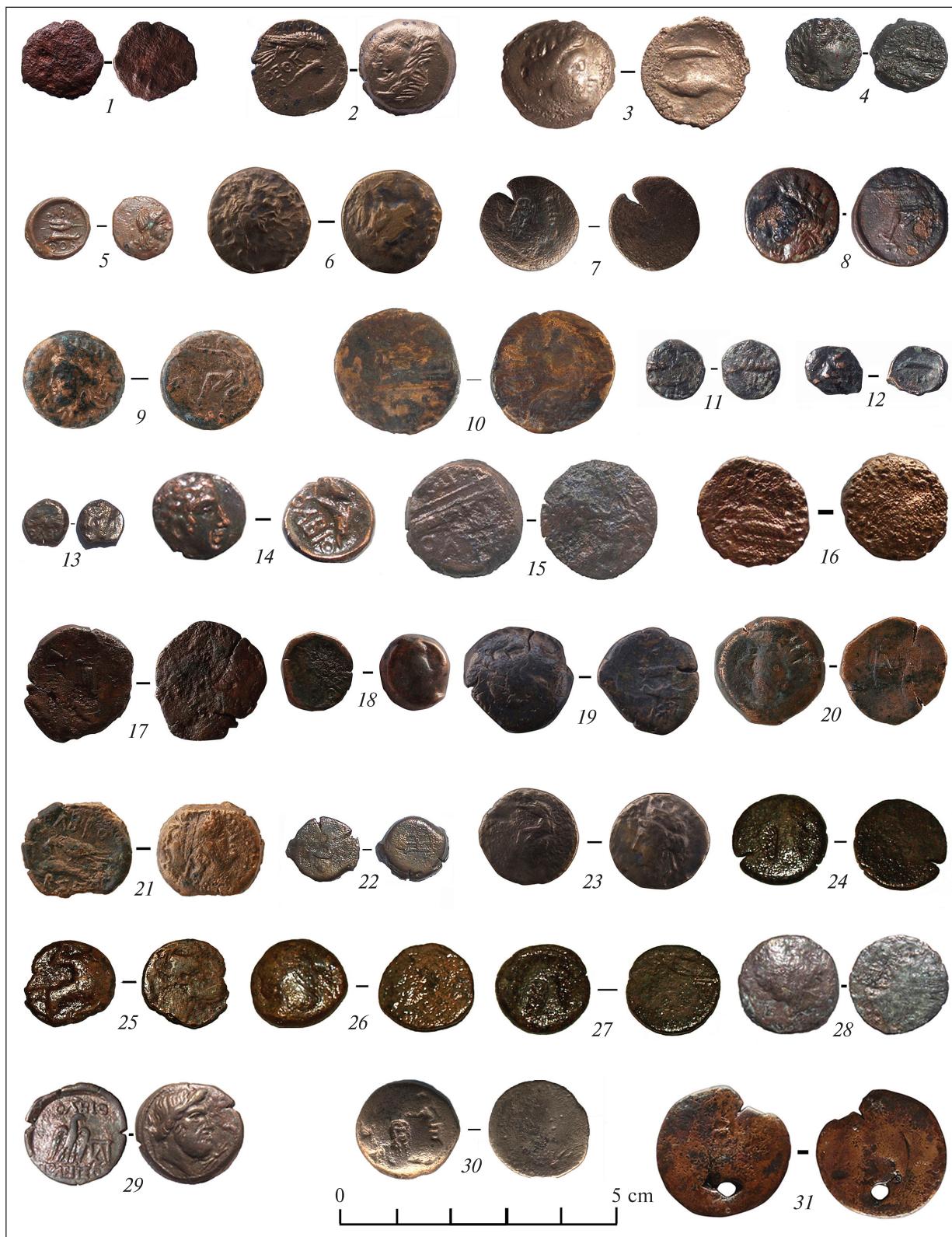

Рис. 3. Монети карбування Ольвії (номери у таблиці): 1 — № 28; 2 — № 29; 3 — № 37; 4 — № 49; 5 — № 31; 6 — № 24; 7 — № 25; 8 — № 38; 9 — № 42; 10 — № 51; 11 — № 4; 12 — № 5; 13 — № 46; 14 — № 22; 15 — № 1; 16 — № 9; 17 — № 7; 18 — № 10; 19 — № 26; 20 — № 39; 21 — № 40; 22 — № 48; 23 — № 23; 24 — № 13; 25 — № 16; 26 — № 15; 27 — № 14; 28 — № 34; 29 — № 35; 30 — № 2; 31 — № 12

Fig. 3. Coins of Olbian minting (numbers in the table): 1 — No. 28 in the table; 2 — No. 29; 3 — No. 37; 4 — No. 49; 5 — No. 31; 6 — No. 24; 7 — No. 25; 8 — No. 38; 9 — No. 42; 10 — No. 51; 11 — No. 4; 12 — No. 5; 13 — No. 46; 14 — No. 22; 15 — No. 1; 16 — No. 9; 17 — No. 7; 18 — No. 10; 19 — No. 26; 20 — No. 39; 21 — No. 40; 22 — No. 48; 23 — No. 23; 24 — No. 13; 25 — No. 16; 26 — No. 15; 27 — No. 14; 28 — No. 34; 29 — No. 35; 30 — No. 2; 31 — No. 12

2. Дата карбування монети¹. Найбільш ранні — це дельфіни (63 одиниці — одинадцять контекстів): їх загальна дата V ст. до н. е. З них три датовані початком — серединою V ст. до н. е. (№№ 11, 33, 36), один — першою чвертю — серединою V ст. до н. е. (№ 27), п'ятдесят п'ять — серединою V ст. до н. е. (№№ 3, 6, 17, 19, 21, 30, з них п'ятдесят (№ 3) знайдені у складі одного комплексу), один — серединою — кінцем V ст. до н. е. (№ 44), два — 438—410 pp. до н. е. (№№ 41, 43), один — кінцем V — початком IV ст. до н. е. (№ 45).

Без суттєвої хронологічної перерви дельфіни змінюються на округлу карбовану монету (34 од. — 19 контекстів). Із них одна випуску 400—380 pp. до н. е. (№ 8), п'ять — 380—360 pp. до н. е. (№ 28, 29, 31, 37, 49), чотири — 360—350 pp. до н. е. (№ 24, 25, 38, 42), чотири — 330—300 pp. до н. е. (№ 4, 5, 22, 46), одна — 310—280 pp. до н. е. (№ 51), дві — 300—280 pp. до н. е. (№ 1, 9), дві — 300—250 pp. до н. е. (№ 32, 47), одна — 250—230 pp. до н. е. (№ 7), чотири — 180—170 pp. до н. е. (№№ 10, 26, 39, 40), одна — 90—80 pp. до н. е. (№ 48). Далі йде значна перерва.

Наступні монети (8 од.) були карбовані на початку 50-х pp. н. е. (№ 2, 13, 14, 15, 16, 23, 34, 35) і остання — у 85—86 pp. н. е. та була надкарбована у 98—161 pp. н. е. (№ 12).

3. Місце карбування монети. Лише три екземпляри були карбовані не в Ольвії: одна в Істрії (№ 8) та дві в Македонії (№ 32, 47). Перша датується початком IV ст. до н. е. (400—380 pp. до н. е.), дві інші — другою половиною IV—III ст. до н. е. Македонські монети знайдено в шарі гумусу, а істрійську — *in situ* у складі поховання.

4. Кількість монет в окремих контекстах. Зафіковано 16 чітко атрибутованих об'єктів, де монети лежали *in situ* (15 поховань та одна тризна). У дванадцятьох випадках (включаючи тризу) було покладено по одній монеті (дельфіни чи округлі монети № 2, 4, 8, 13, 14, 15, 24, 25, 36, 39, 42, 51), у двох — по дві (округлі монети № 9, 12 та 34—35), в одному — три (дельфіни № 19—21), ще в одному — п'ятдесят (дельфіни № 3).

Схожий аналіз можна зробити для археологічних контекстів.

1. Загальна характеристика контекстів. У шарі гумусу зафіковано вісім знахідок: три

¹ Дати карбування монети приймаються так, як вони надані у відповідних звітах. Визначення монет до 2018 р. включно здійснив молодший науковий співробітник відділу античної археології В. В. Крутілов; за 2019—2020 pp. — автор статті.

Rис. 4. Монети іноземного карбування (номери у таблиці): 1 — № 8 в таблиці 1; 2 — № 32; 3 — № 47

Fig. 4. Coins of foreign minting (numbers in the table): 1 — No. 8 in the table 1; 2 — No. 32; 3 — No. 47

дельфіни (№ 6, 27, 33) та п'ять округлих монет (№ 10, 31, 32, 47, 48). У шарі супіску — п'ять округлих монет (№ 7, 28, 29, 37, 46). У підйомному матеріалі вісім знахідок: чотири дельфіни (№ 17, 18, 43, 44) та чотири карбовані монети (№ 16, 22, 23, 38). У насипу курганів три знахідки: один дельфін (№ 11) та дві круглі монети (№ 40, 49). У грабіжницьких ходах чи верхній частині заповнення об'єктів, до яких було здійснено вторинні вторгнення, п'ять: один дельфін (№ 50) та чотири карбовані монети (№ 1, 30, 41, 45). У похованнях із великим ступенем руйнації — дві округлі монети (№ 5, 26). Похованьних об'єктів, де було *in situ* зафіковано нумізматичний матеріал, п'ятдесят (10/4, 12/5, 12/8, 13/13, 13/14, 14/1, 14/2, 14/3, 15/1, 15/7А, 15/7Б, 17/1, 17/7, 18/8, 20/5). Поминальних об'єктів (тризна) — один (18/5). Номери поховань та поминальних об'єктів далі по тексту надаються у наступному форматі: рік (две останні цифри)/номер поховання.

2. Дата поховань та поминальних об'єктів. У цьому та двох наступних пунктах враховується зруйноване поховання № 12/7: керамічний матеріал, знайдений у частинах об'єкту, що зберіглися, дає його чітку дату, конструкція об'єкту (підбій) не викликає сумніву, монету було знайде-

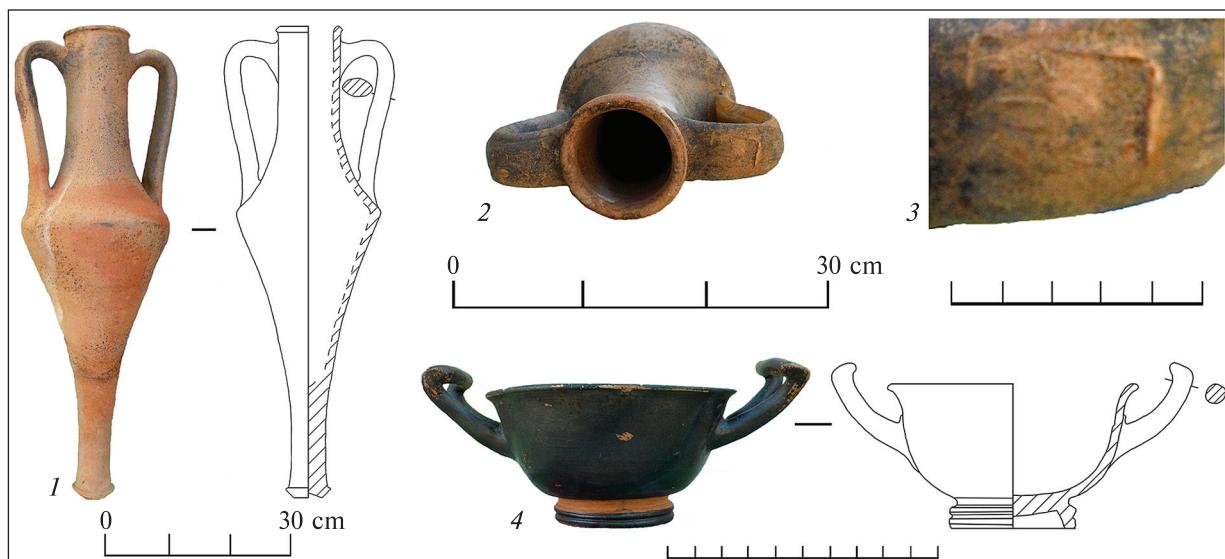

Рис. 5. Інвентар поховання 20/5: 1 — амфора; 2 — клейма на ручках амфори; 3 — клеймо; 4 — чорнолаковий кілік
Fig. 5. Burial inventory No. 20/5: 1 — an amphora; 2 — stamps on amphora handles; 3 — an amphora stamp; 4 — a black-glazed kylix

но у заповненні зруйнованої частини підбою серед бронзових цвяхів і її дата цілком відповідає даті комплексу.

Серединою V ст. до н. е. датується одне поховання (№ 12/5). Дата поховання переважним чином визначена на підставі дати та складу монетного «скарбу», що складає його єдиний похувальний інвентар.

До V—IV ст. до н. е. відноситься одне поховання (№ 17/7). Дата поховання переважним чином визначена на підставі дати дельфіна та частково стратиграфії.

Першою половиною IV ст. до н. е. датується одне поховання (№№ 13/13). Верхню дату поховання дає саме монета. З двох посудин, знайдених у складі похувального інвентарю, сіролошний глечик має широку дату, а іонійській полосатий аск відноситься до першої половини 5 ст. до н. е. (Буйских 2013, кат. № 9.139, с. 136, рис. 122), майже на сто років раніше, ніж монета.

До другої половини IV ст. до н. е. відносяться дві монети (№№ 15/1 та 18/8). Обидва поховання датуються за складом керамічного матеріалу. Але у похованні № 18/8 дата монети відповідає даті об'єкту, а дата поховання № 15/1 майже на сто років молодша, ніж дата трьох дельфінів у його складі.

Усі наступні об'єкти, крім поховання № 20/5, надійно датуються на підставі похувального інвентарю. Монети майже завжди відповідають даті об'єкту, крім двох виключень: у похованні № 13/4 першої половини II ст. н. е. одна з двох монет відповідає даті поховання, а друга датується 300—280 рр. до н. е., та поховання № 10/4 II ст. н. е., де було знайдено ас-

карій 50 рр. н. е. Останньою четвертю IV — рубежем III ст. до н. е. датуються дві монети (№№ 15/7А та 15/7Б), останньою четвертю IV — початком III ст. до н. е. — також дві (№№ 12/7 та 12/8), кінцем IV — першою половиною III ст. до н. е., одна (№ 20/5) другою половиною чи кінцем I — початком II ст. н. е. — три (№№ 14/1, 14/2 та 17/1), першою половиною II ст. н. е. — одна (№ 13/4), II ст. н. е. — одна (№ 10/4), I — II ст. н. е. (№ 14/3) — одна.

Підбійне поховання № 20/5 ще не опубліковано, тому має сенс дати стислу характеристику деяких речей («хроноіндикаторів»), що було знайдено *in situ* у похувальній камері: амфори та чорнолакового кіліка. За фасоське походження амфори свідчать одинакові клейма (рис. 5: 2, 3) на кожної з її ручок (Bon, Bon 1957, p. 421, 850). Фасоська амфора (рис. 5: 1) типу II-B-3 за С. Ю. Монаховим (2003, с. 76, таб. 46: 6) датується другою половиною IV ст. до н. е. Чорнолаковий кілік (рис. 5: 4) у материковій Греції датується часом близько 380 рр. до н. е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 279, pls. 26, fig. 6), а на некрополі Ольвії — періодом з 380 по 350 рр. до н. е. (Папанова 2000, с. 200—204, рис. 4, 5, 7). Таким чином, нижню дату поховання (310 р. до н. е.) дає саме монета, що була знайдена *in situ*.

3. Типи похувальних об'єктів. Ямних поховань чотири (12/5, 13/13, 17/7, 18/8). Усі датуються періодом із середини V ст. до н. е. до другої половини IV ст. н. е. Підбійних поховань шість (12/7, 12/8, 15/1, 15/7А, 15/7Б, 20/5). П'ять датуються в цілому IV ст. до н. е. (два з них верхньою датою мають початок III ст. до н. е.), одне (20/5) кінцем IV — першою полу-

виною III ст. до н. е. Грунтових склепів чотири (10/4, 14/1, 14/3, 17/1), усі належать до другої половини I—II ст. н. е. Підбійних поховань у дромосах грунтових склепів два (13/14 та 14/2). Обидва датуються кінцем I — першою половиною II ст. н. е. В одному випадку (14/2) дата підбою цілком відповідає даті грунтового склепу, у дромосі якого її було зроблено. Монети *in situ* знайдено і в камері склепу, і в підбої; їхні дати збігалися. У другому випадку склеп було сильно пограбовано, тому монети датовано лише широко римським часом. Монет у дромосі чи в камері цього склепу знайдено не було.

4. **Статево-віковий склад небіжчиків.** Антропологічні визначення матеріалів з 2010 по 2017 рр. виконали Т. О. Назарова, з 2018 р. — О. Д. Козак та Н. О. Котова.

Для ямних поховань статья та вік встановлені в усіх чотирьох випадках: це чоловік 30—40 років (№ 12/5), дві жінки (№№ 13/7 та 17/7) та дитина двох — чотирьох років (№ 18/8). Поховання № 17/7 частково зруйноване, але крім кісток жінки у заповненні було знайдено окремі кістки черепу дитини 7—13 років. Три перших поховання датуються добою класики, а останнє — межею доби класики та еллінізму (другою половиною IV ст. до н. е.). З шести підбійних поховань антропологічні визначення були зроблені лише в чотирьох випадках. Поховання № 12/7 було сильно пошкоджено, від небіжчика зберігся лише череп у дуже поганому стані, а кістяк поховання № 20/5 на момент написання статті ще знаходився у стадії обробки. У двох випадках це чоловіки 33—55 років (№ 15/1) та зрілого віку (№ 15/7Б). В заповненні підбою поховання № 15/1 було знайдено також декілька дрібних кісток дитини віком до сьомі років, але положення померлого та форма підбою дає змогу припустити, що це знахідки, які потрапили до заповнення підбою випадково. У одному випадку — це дорослий без визначеності статі (№ 12/8), ще у одному випадку — це дитина (№ 15/7А). Поганий стан кісток виключав можливість антропологічних визначень, тоді як дитяче це поховання було атрибутовано на підставі конструкції та розміру підбою.

Для грунтових скlepів визначення з певними зауваженнями наявні для всіх чотирьох випадків. У склепі 10/4 одним із небіжчиків (кістяк 4), зафікованих цілком *in situ* разом із супровідним інвентарем, була жінка 25—35 років. У склепі 17/1 наявна жінка 18—35 років, окремі кістки дорослого та дитини віком до семи років. У склепі 14/3 — дрібні фрагменти кісток чоловіка. У склепі 14/1 — жінка й дитина віком

3—4 років. Із двох підбійних поховань у дромосі грунтового склепу один раз (14/2) було зафіковано дитину віком 1—1,5 роки. В іншому випадку поганий стан кісток (13/14) не дав підстав для антропологічних визначень. З огляду на розмір та конструкцію підбою, а також майже ідентичність цих двох об'єктів вказане поховання також було інтерпретоване як дитяче.

Варто зазначити, що серед грунтових скlepів і підбійних поховань у дромосах у чотирьох випадках була зафікована штучна деформація черепів (13/14, 14/1, 14/2, 14/3). У похованні № 14/1 штучна деформація була зафікована однозначно, у інших — під знаком питання. Троє деформантів — діти, один — чоловік (14/3).

4. **Локалізація монет у межах окремих поховань об'єктів.** Переважну кількість монет було покладено безпосередньо з небіжчиками або в межах похованальної камери. Лише в одному випадку (15/1) три дельфіни було кинуто у вхідну яму підбою. Можна виокремити два типи розташування монет: у руці (біля кисті) небіжчика та ін.

Монети в руці зафіковано в сімох небіжчиків, яких було покладено до трьох підбійних поховань, двох грунтових скlepів і двох підбійних поховань у дромосі. Усі монети круглі, карбовані в Ольвії. Чотири рази їх було покладено в праву руку: двічі в підбоях елліністичного (12/8 та 20/5 — дорослому та людині невизначеного віку й статі) та двічі — у підбійних похованнях у дромосах скlepів римського часу (13/14 та 14/2 — обидва дитячі). У похованні № 13/14 було знайдене відразу дві монети. Причому монета у кулаці датується 300—280 рр. до н. е.; вона більше, ніж на чотири сторіччя старша за дату самого поховання. Друга монета, дуподій, була карбована у 85—86 рр. н. е. та надкарбована у 98—161 рр. н. е., що цілком відповідає часу спорудження об'єкту. Її було знайдено у ногах небіжчика у складному намисті (монета була дуже потерта, мала з краю невеликий отвір для мотузки), до якого входили крім того сім намистин поліхромних, одна блакитна намистина дольчаста «егіпетського фаянсу», одна намистина кістянна пласка циліндрична, дужка з дроту бронзового прямокутного у перетині та один фрагмент зубу викопної акули. Враховуючи склад моніста, можна вважати, що обидві монети, що було знайдено у цьому похованні, ще за життя небіжчика виступали радше в ролі оберегів, ніж засобів платежу. Тричі монети було зафіковано у лівому кулаку: одного разу в елліністичному підбої (15/7Б — чоловік зрілого віку) та двічі — у грунтових скlepах (10/4

та 14/3 — у жінки 25—35 років та у чоловіка). Камера склепу № 14/3 зазнала суттєвих вторинних вторгнень. На підлозі *in situ* залишилися окрім фрагменті дошок, плями тліну з деревини, невеликі вироби з різних матеріалів та окрім кістки людини. Монета була знайдена під фалангами руки. Її положення у камері дозволяло зробити висновок, що вони належали лівої руці небіжчика, покладеного у лівої частині камери головою до її входу.

Інших випадків вісім: чотири ямних поховання, одне підбійне та два ґрутових склепи. Жодного разу положення монет у могилі не дублюється. Один раз (15/1) три дельфіни було знайдено в заповненні західної частини вхідної ями підбійного поховання трохи вище рівня дна. Біля дельфінів було знайдено денци чорнолакового лекифа з графіті з восьми літер та денце чорнофігурного кіліка. Інші фрагменти кіліка знайдено по всій глибині заповнення західної частини вхідної ями (блізько 0,70 м від рівня фіксації). Схожі за формою, але чорнолакові кіліки датуються часом близько 480 р. до н. е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 264, pl. 19), дельфіни — серединою V ст. до н. е., а саме поховання (на підставі керамічного матеріалу, зокрема чорнофігурного «сітчастого» лекифа, що супроводжував небіжчика) серединою — другою половиною IV ст. до н. е. (Рогов, Тункина 1998, с. 173; Лимберис, Марченко 2014, с. 105).

Один раз (12/5) у ямному похованні біля черепа небіжчика вище лівого плеча було покладено купкою 50 дрібних анепіграфних дельфінів. Більшість виробів були доброї якості та майже не мали слідів зносу. На деяких збереглися сліди ливників або виробничого браку таких форм і розмірів, що практично виключало можливість тривалого обігу цієї монети. Приблизно п'ять частину «скарбу» складав виробничий брак. Можливо, кількість та характеристика дельфінів у скарбі свідчить про професійну спеціалізацію померлого. Про можливість виробництва дельфінів у приватних майстернях дивись наприклад (Карышковский 1988, с. 38; Анохін 1989, с. 9; Коршенко 2001, с. 71—72).

У жіночому ямному похованні 17/7 між правим плечем кістяка та стінкою могильної ями вертикально був вstromлений залізний ніж. Біля нього покладено фрагментований кам'яний бруск та — справа від черепа — дельфін. У дитячому ямному похованні 18/8 монету було покладено на грудях зліва, у жіночому ямному похованні 13/13 — в ногах біля двох посудин, у дитячому похованні 15/7А — на краю

домовини справа від небіжчика, у дуже зруйнованому ґрутовому склепі 14/1 — на підлозі камери (зв'язок із конкретним похованням унаслідок поганої збереженості об'єкта встановити не вдалося). Дві монети (ассарії початку 50-х рр. н. е.) знайдено в ґрутовому склепі 17/1. Тут було зафіксовано залишки принаймні трьох кістяків. Фрагментований кістяк жінки розташований по центру камери. Окрім кістки дорослого й дитини віком до семи років було зміщено до стінки камери, протилежної до входу. В одному з кутів камери був поставлений поховальний інвентар (п'ять посудин і прясло). У заповненні камери трохи вище рівня дна, приблизно між інвентарем та кістяком жінки знайдено одну монету. Другу — між окремими кістками біля тильної стінки камери.

Отже, можна зробити такі висновки. На території розкопу «Орієнт» монети в поховальних та поминальних обрядах застосовувалися протягом всього часу існування тут некрополя (єдиний виняток: середина — друга половина VI ст. до н. е.). Склад монет за датами випуску в цілому відповідає основним етапам ольвійського карбування та періодам розвитку поліса. Серед найраніших монет (дельфіни) чверть складають епіграфні. Однозначно суттєво переважає місцева монета, що загалом характерно для Ольвії.

Більш ранній тип монет (дельфіни) та пізніший (кругла карбована) трапляються у різних шарах розкопу приблизно однаково. У верхньому, більш пізньому шарі, знайдено три дельфіни та п'ять карбованих монет, у нижньому шарі, супіску — лише карбовані монети, у підйомному матеріалі співвідношення цих типів розподіляється порівну. Головні шари розкопу формувалися переважно в природний спосіб. Навіть з урахуванням значної кількості грабіжницьких шурфів і залишків інших вторинних вторгнень до поховальних об'єктів така ситуація дає змогу передбачати активне використання монети саме в поминальних обрядах.

Монети *in situ* зафіксовано лише в чотирох типах поховальних споруд: прості та підбійні могили, ґрутові склепи й підбійні поховання в їхніх дромосах. Час спорудження поховальних об'єктів, де монети зафіксовано *in situ*, чітко розподіляється на два періоди: середина V ст. до н. е. — початок III ст. до н. е. (четири ямних та шість підбійних поховань) і друга половина I—II ст. н. е. (четири ґрутових склепи й два підбійних поховання в їхніх дромосах). Монети в обох періодах клалися до могили незалежно від дати поховання, типу поховальної конструкції, віку й статі небіжчика.

Таблиця 1. Головні дані щодо монет, знайдених на розкопі «Орієнт» некрополя Ольвії
Table 1. The main data on the coins found in the "Orient" excavation site of the Olbian necropolis

№	Рік	Інв. №	Місце, дата карбування, номінал	Розмір, мм	Вага, г	Контекст знахідки	Рису- нок	Посилання	Примітки
1	2010	351	Ольвія, 300—280 рр. до н. е.	d. 26,0	9,08— 9,09	Склеп 10/4 II ст. н. е., грабіжницький шурф	3 : 15	Івченко 2010, с. 35, 61.	
2	2011	244	Ольвія, 50-ти рр. н. е., ассарій	d. 18,0	3,52	Склеп 10/4 II ст. н.е., заповнен- ня камери, кістяк 4	3 : 30	Івченко 2011, с. 32.	
3	2012	215— 264	Ольвія, середина V ст. до н. е., дельфін	1,8—3,4 (середня 2,56)	0,78— 2,84 (се- редня 1,46)	Ямне 12/5	1 : 1—50	Івченко 2012, с. 24—25; 2016b, с. 213	Поховання датоване за монетами
4		311	Ольвія, близько 330—300 рр. до н. е.	d. 10,0	1,31	Підбійне 12/8 4/4 IV — початку III ст. до н. е.	3 : 11	Івченко 2012, с. 32—34.	У правий руці кістяка
5		387	Ольвія, близько 330—300 рр. до н. е.	d. 9,0	0,49	Підбійне 12/7 4/4 IV — початку III ст. до н. е.	3 : 12	Івченко 2012, 28—29.	Заповнення підбою
6	2013	176	Ольвія, середина V ст. до н. е., дельфін	24,0 × 7,0	1,37	Гумус	2 : 2	Івченко 2013, с. 7	
7		196	Ольвія, близько 250—230 рр. до н. е.	d. 22,0	6,55	Супісок	3 : 17	Анохин 1989, № 252; Ів- ченко 2013, с. 13	
8		602	Істрія, близько 400—380 рр. до н. е.	d. 10,0	0,95	Ямне 13/13 ½ IV ст. до н. е.	4 : 1	Івченко 2013, с. 44—45.	У ногах
9		624	Ольвія, близько 300—280 рр. до н. е.	d. 20,0	5,95	Підбійне 13/14 в дромосі склепу 13/2 ½ II ст. н. е.	3 : 16	Івченко 2013, с. 47, 50	У правому кулаку
10		679	Ольвія, близько 180—170 рр. до н. е.	d. 13,0	3,73	Гумус	3 : 18	Івченко 2013, с. 7	
11		682	Ольвія, початок — середина V ст. до н. е., дельфін	29,0 × 9,0	1,32	Яма 13/5, наскрізь ровику	2 : 1	Івченко 2013, с. 22	
12		691	Ольвія, близько 85—86 рр. н. е., над- карбуванням близько 98—161 рр. н. е., дуплодій	d. 25,0	6,03	Підбійне 13/14 в дромосі склепу 13/2 ½ II ст. н. е.	3 : 31	Івченко 2013, с. 47, 50.	У ногах похованого в складі комплексного намиста
13	2014	52	Ольвія, початок 50-х рр. н. е. з надкар- буванням «каудіцій»	d. 18,0	3,83	Підбійне 14/2 в дромосі склепу 14/1 кіння I — початку II ст. н. е.	3 : 24	Івченко 2014, с. 15—16	Біля правої кисті
14		90	Ольвія, ассарій, початок 50-х рр. н. е.	d. 18,0	4,28	Грунтовий склеп 14/3 I—II ст. н. е.	3 : 27	Івченко 2014, с. 31, 33	Під лівою кистю ліво- го кістяка
15		120	Ольвія, ассарій, початок 50-х рр. н. е.	d. 17,0— 16,0	4,22	Грунтовий склеп 14/1 кінець I — початок II ст. н. е.	3 : 26	Івченко 2014, с. 13	На рівні dna камери
16		151	Ольвія, початок 50-х рр. н. е. з надкар- буванням «каудіцій»	d. 17,0	2,72	Підйомний матеріал	3 : 25	Івченко 2014, с. 37	
17		152	Ольвія, середина V ст. до н. е., дельфін	29,0 × 7,0	1,72		2 : 8		
18		153	Ольвія, дельфін	15,0 × 1,1	1,09		2 : 11		Фрагментований, ен- гліфічний, літера «А»

№	Рік	Інв. №	Місце, дата карбування, номінал	Розмір, мм	Вага, г	Контекст знахідки	Рису- нок	Посилання	Примітки
19	2015	33	Ольвія, середина V ст. до н. е., дельфін	28,0 × 8,0 24,0 × 6,0	1,40 1,35	Підйомне 15/1 середини – 2/2 IV ст. до н. е., заповнення вхідної ями, рівень дна	2 : 13 2 : 5	Івченко 2015, с. 8	Фрагментований (хвіст відсутній)
20		34	Ольвія, дельфін						Фрагментований (рило відсутнє)
21		35	Ольвія, середина V ст. до н. е., дельфін	3,2 × 0,9	1,85		2 : 3		
22		48	Ольвія, 330–300 pp. до н. е.	d. 9,0	0,73	Підйомний матеріал	3 : 14	Івченко 2015, с. 35	
23		49	Ольвія, 50–51 pp. н. е., ассарій	d. 18,0	3,22		3 : 23		
24		161	Ольвія, 360–350 pp. до н. е., дихалк	d. 18,0	4,46	Підйомне 15/7Б 4/4 – межі IV– III ст. до н. е.	3 : 6	Івченко А 2015, с. 17–18.	У лівому кулаку
25		177	Ольвія, 360–350 pp. до н. е., дихалк	d. 18,0	3,35	Підйомне 15/7А 4/4 – межі IV– III ст. до н. е.	3 : 7	Івченко 2015, с. 15–16.	На краю відбитки в домовині, справа від кістяка
26		182	Ольвія, 180–170 pp. до н. е.	d. 19,0– 17,0	6,32	Ямне 15/12	3 : 19	Івченко 2015, с. 33.	Зруйноване
27	2016	17	Ольвія, 1/4 – середина V ст. до н. е., дельфін	27,2 × 10 × 3	1,42	Супісок	2 : 12	Анохин 1989, № 45; Ів- ченко 2016а, с. 7, 9	Фрагментований (відсутній хвіст)
28		35	Ольвія, близько 380–360 pp. до н. е., дихалк	d. 1,4 (зберіг.)	1,84		3 : 1		У поганому стані
29		100	Ольвія, близько 380–360 pp. до н. е., дихалк	d. 1,8	4,18		3 : 2		
30	2017	68	Ольвія, дрібний, середина V ст. до н. е., дельфін	15,6 × 6,0 × 2,0	0,73	Грунтовий склеп 17/1 2/2 I – по- чатку II ст. н. е., заповнення дро- мосу	2 : 9	Івченко 2017, с. 11	
31		81	Ольвія, 380–360 pp. до н. е., халк	d. 12,0	1,93	Дерн, гумус	3 : 5	Анохин 1989, № 58; Ів- ченко 2017, с. 6; Кафыш- ковський 1988, рис. 12, 12.	
32		82	Македонія, 300–250 pp. до н. е.	d. 15,0	4,05		4 : 2		
33		104	Ольвія, початок – середина V ст. до н. е., дельфін	25,0 × 8,0 × 2,0	0,88		2 : 6		
34		160	Ольвія, початок 50-х pp. н. е., ассарій	d. 18,0	3,23	Грунтовий склеп 17/1 2/2 I – по- чатку II ст. н. е., рівень дна	3 : 28	Анохин 1989, № 345–346; Івченко 2017, с. 15–16.	Поганої збереженості
35		177	Ольвія, 50–51 pp. н. е., ассарій	d. 19,0	5,05	Грунтовий склеп 17/1 2/2 I – по- чатку II ст. н. е., камера склепу, кістяк 2 (окремі кістки)	3 : 29		
36		178	Ольвія, початок – середина V ст. до н. е., дельфін	19,0 × 6,0 × 1,2	0,73	Ямне 17/7 V–IV ст. до н. е.	2 : 7	Івченко 2017, с. 25.	У заповненні бля- ножа
37		204	Ольвія, 380–360 pp. до н. е., дихалк	d. 19,0	4,62	Супісок	3 : 3	Івченко 2017, с. 7.	
38		230	Ольвія, 360–350 pp. до н. е.	d. 18,0	5,01	Підйомний матеріал	3 : 8	Анохин 1989, № 60; Ів- ченко 2017, с. 40.	

39	2018	117	Ольвія, 180—170 pp. до н. е.	d. 17,7	6,81	Тризна 18/5 2/4 — ¾ II ст. до н. е.	3 : 20	Анохин 1989, № 305; Буй- ських, Івченко 2018, с. 25.
40		131	Ольвія, 180—170 pp. до н. е.	d. 19,0	9,44	Насип гумусований	3 : 21	Анохин 1989, № 304; Буй- ських, Івченко 2018, с. 7.
41		164	Ольвія, близько 438—410 pp. до н. е., дельфін	14,0 × 10,0 × 0,2	1,17	Грунтовий склеп 18/15, епілінізм чи римський час, сучасний грабжиницький хід до камери	2 : 10	Анохин 1989, № 22; Буй- ських, Івченко 2018, с. 18.
42		202	Ольвія, близько 360—350 pp. до н. е.	d. 18,0	5,14	Ямне 18/8 2/2 IV ст. до н. е.	3 : 9	Анохин 1989, № 60; Буй- ських, Івченко 2018, с. 21—22.
43		227	Ольвія, «близько 438—410 pp. до н. е., дельфін	28,0 × 10,0 × 2,2	2,73	Підйомний матеріал	2 : 15	Енгліфічний «АРІХО»
44		228	Ольвія, середина — кінець V ст. до н. е., дельфін	27,0 × 6,0 × 1,7	1,44		2 : 14	Енгліфічний «ОУ»
45	2019	68	Ольвія, кінець V — початок IV ст. до н. е., дельфін	19,1 × 6,4 × 2,5	0,93	Ямне (?) 19/3, римського часу (?)	2 : 4	Буйських, Івченко 2019, с. 21—22; Харко 1964, табл. IV.
46		125	Ольвія, 330—300 pp. до н. е.	8,5 × 7,9 × 2,5	0,68	Супісок	3 : 13	Анохин 1989, № № 113, 114, с. 107, табл. X; Буй- ських, Івченко 2019, с. 9
47		160	Македонія, Амфіполіс, близько 300— 250 pp. до н. е., тетрабол	17,8 × 16,8 × 2,5	3,43	Гумус	4 : 3	Анохин 1989, № 336, с. 112, табл. XX; Буйських, Івченко 2019, с. 7; Ка- рышковский 1988, с. 85, рис. 12, 12; Sear 1978, V.1, N. 1387, р. 142.
48		161	Ольвія, близько 90—80 pp. до н. е.	13,0 × 11,7 × 2,5	2,15		3 : 22	
49		201	Ольвія, близько 380—360 pp. до н. е., триобол (хайк)	14,3 × 13,5 × 3,0	2,4	Насип гумусований	3 : 4	Анохин 2011, № № 215, 216, с. 44—45; Буйських, Івченко 2019, с. 12.
50	2020	131	Ольвія, дельфін	10,4 × 8,7	0,92	Поховання (?) 20/8	2 : 16	Фрагментований, об'єкт законсервова- ний
51		144	Ольвія, близько 310—280 pp. до н. е., «борисфен», 2 випуск	22,0	9,12	Підбійне 20/5 кінець IV — ½ III ст. до н. е.	3 : 10	Анохин 2011, с. 60—61, № 313

Розташування монет у межах поховального об'єкта не уніфіковане. Часто трапляється, але не переважає їх положення в руці (неважливо — правій чи лівій). Усі інші випадки індивідуальні. У поховальних та поминальних обрядах пропискалося використання монети, що вже не була в активному вжитку. Приклади цього: розподіл знахідок у шарах розкопу, три дельфіни у вхідній

ямі підбійного поховання 15/1, дві різночасові монети в похованні 13/14. окремі монети, близькі за часом випуску до часу поховання, можливо, ще за життя померлого слугували оберегами (монета у складі намиста поховання 13/14).

Основні дані щодо монет, знайдених на розкопі «Орієнт» некрополя Ольвії, наведені у таблиці (табл. 1).

- Анохин, В. А. 1984. «Борисфены» и их место в монетной системе Ольвии. *Античная культура Северного Причерноморья. Сборник научных трудов*. Киев: «Наукова думка», с. 3-35.
- Анохин, В. А. 1989. *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*. Київ: «Наукова думка».
- Анохин, В. А. 2011. *Античные монеты Северного Причерноморья. Каталог*. Київ: ІД «Стілос».
- Бертьє-Делагард, А. Л. 1911. Относительная стоимость монетных металлов на Боспоре и Борисфене в пол. IV в. до н. э. Ред.: Орешников, А. В. *Нумизматический сборник*, I. Москва: Издание Московского нумизматического общества, с. 1-100.
- Бертьє-Делагард, А. Л. 1913. Материалы для весовых исследований Сарматии и Тавриды. Ред.: Орешников, А. В. *Нумизматический сборник*, II. Москва: Издание Московского нумизматического общества, с. 4-134.
- Буйских, А. В. 2013. *Архаическая расписная керамика из Ольвии*. Київ: «Стародавній світ».
- Буйских, А. В., Ивченко, А. В. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2018 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2018/б. н.
- Буйских, А. В., Ивченко, А. В. 2019. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2019 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2019/б. н.
- Гилевич, А. М. 1972. Клад «ассов» из Ольвии. *Нумизматика и эпиграфика*, X. Москва: «Наука», с. 74-78.
- Загинайло, А. Г. 1974. К вопросу о монетно-весовых системах античных городов Западного и Северо-западного Причерноморья в V—IV вв. до н. э. *Нумизматика и эпиграфика*, XI. Москва: «Наука», с. 48-61.
- Зограф, А. Н. 1951. Античные монеты. Отв. ред. Граков, Б. Н.: *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва; Ленинград.
- Ивченко, А. В. 2010. *Отчет о раскопках и разведках на территории предместья и некрополя Ольвии в 2010 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2010/б. н.
- Ивченко, А. В. 2011. *Отчет о раскопках на территории предместья и некрополя Ольвии в 2011 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2011/15.
- Ивченко, А. В. 2012. *Отчет о раскопках на территории некрополя и предместья Ольвии в 2012 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2012/116.
- Ивченко, А. В. 2013. *Отчет о раскопках на территории некрополя и предместья Ольвии в 2013 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2013/21.
- Ивченко, А. В. 2014. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2014 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2014/39-40.
- Ивченко, А. В. 2015. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2015 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2015/б. н.
- Ивченко, А. В. 2016а. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2016 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2016/34.
- Ивченко, А. В. 2016б. Погребение с «кладом» дельфинов на некрополе Ольвии. *Стародавне Причерномор'я*, XI. Одеса: Одеський національний університет, с. 212-216.
- Ивченко, А. В. 2017. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2017 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 2017/б. н.
- Карышковский, П. О. 1988. *Монеты Ольвии. Очерк денижного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху*. Київ.
- Карышковский, П. О. 2003. *Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. — IV в. н. э.)*. Одеса.
- Козуб, Ю. І. 1974. *Некрополь Ольвii V-IV ст. до н.е.* Київ: Наукова думка.
- Коршенко, А. Н. 2001. Дельфины Ольвии. *Монета coin. Международный нумизматический альманах*. 8. Вологда: из-во «МДК», с. 71-123.
- Лапин, В. В. 1971. Групповая находка ольвийских «дельфинов» на Березани. *Матеріали з археології Північного Причерномор'я*, 7. Одеса: Маяк, с. 42-51.
- Лимберис, Н. Ю., Марченко, К. К. 2014. Палестрит из окрестностей Фанагории. *Погребальная культура Боспорского царства*. Санкт-Петербург, с. 103-113.
- Монахов, С. Ю. 2003. *Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров экспортёров в керамической таре. Каталог-определитель*. Москва-Саратов.
- Нечитайло, В. В. 2000. *Каталог античных монет Ольвии*. Київ.
- Папанова, В. А. 2000. Чернолаковая керамика из семейно-родового участка некрополя Ольвии. *Старожитності Степового Причерномор'я i Криму. Запоріжжя*, VIII, с. 194-216.
- Парович-Пешкан, М. 1974. *Некрополь Ольвии эллинистического времени*. Київ: Наукова думка.
- Рогов, Е. Я., Тункина, И. В. 1998. Чернолаковая и расписанная керамика из некрополя Панское I. *Археологические вести*. Санкт-Петербург, 5, с. 159-175.
- Скуднова, В. М. 1988. *Архаический некрополь Ольвии. Публикация одной коллекции*. Ленинград.
- Снитко, И. О. 2015. *Давньогрецькі некрополі хори Ольвії VI—III ст. до н.е.* Київ: Видавець Олег Філюк.
- Станиславский, И. М. 2003. *Античные монеты Северного Причерноморья VI—I вв. до н. э.* Москва.
- Фролова, Н. А., Абрамзон, М. Г. 2005. *Монеты Ольвии в собрании Государственного Исторического музея. Каталог*. Москва: «Росспэн».
- Харко, Л. И. 1964. Монеты из раскопок Ольвии 1946—1947 гг. *Ольвия. Теменос и Агора*. Москва; Ленинград: «Наука», с. 321-379.
- Bon Anne-Marie, Bon Antoine. 1957. *Les Timbres Amphoroïques de Thasos*. Paris.
- Sear, R. David. 1978. *Greek Coins and Their Values*. London.
- Sparkes, B. A., Talcott, I. 1970. The Black and Plain Pottery of 6-4 centuries. *The Athenian Agora*, XII. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

Надійшла 16.03.2021

A. V. Ivchenko

Младший научный сотрудник отдела античной археологии, Институт археологии НАН Украины

МОНЕТЫ РАСКОПА «ОРИЕНТ» НЕКРОПОЛЯ ОЛЬВИИ

Работы на раскопе «Ориент» некрополя Ольвии проводятся в течении одиннадцати лет. За это время здесь было найдено 100 монет в 47 различных контекстах, 97 из них были четко определены. Относительно небольшое количество нумизматических находок и археологических контекстов позволило провести подробный анализ взаимосвязей между ними.

Были получены следующие выводы.

1. На этой территории монеты в погребально-поминальных обрядах использовались на протяжении всего времени существования здесь некрополя (середина VI в. до н. э. — конец II в. н. э.). Состав монет по датам выпуска в основном соответствует основным этапам ольвийской чеканки.

2. Более ранний тип монеты (литые дельфины) и более поздний (круглые чеканные) фиксируются приблизительно в одинаковом количестве в разных слоях раскопа. Основные слои раскопа формировались, главным образом, естественным путем. Такая ситуация дает возможность предполагать достаточно активное использование монеты именно в поминальных обрядах.

3. Монеты *in situ* зафиксированы лишь в четырех типах погребальных сооружений. Время сооружения погребальных объектов, в которых монеты были зафиксированы *in situ*, четко разделяется на два периода: середина V в. до н. э. — начало III в. до н. э. и вторая половина I—II вв. н. э. В каждом периоде монеты клались в могилу независимо от даты погребения, типа погребальной конструкции, возраста и пола покойного.

4. Расположение монет в границах погребального объекта не унифицировано. Часто встречается, но не преобладает их положение в руке (не важно, правой или левой). Все остальные случаи индивидуальны. В погребально-поминальных обрядах допускалось использование монеты, которая уже не была в активном обращении. Некоторые монеты, близкие по дате выпуска дате погребения, еще при жизни покойного служили ему в качестве «оберегов».

Ключевые слова: нумизматика, дельфины, монеты, типы погребальных сооружений, грунтовые склепы.

Andrii V. Ivchenko

*Junior Research Fellow of the Classical Archaeology Department, the Institute of Archaeology,
the National Academy of Science of Ukraine, ORCID 0000-0003-1357-310X, comandor_a@ukr.net*

COINS FROM THE “ORIENT” EXCAVATION SITE OF THE OLBIAN NECROPOLIS

Research on the “Orient” excavation site of the Olbian necropolis has been conducting for eleven years. During this time, 100 coins were found here in 47 different contexts, and 97 of them were clearly identified. The relatively small number of numismatic finds and archaeological contexts allowed a detailed analysis of the relationship between them.

The following conclusions were obtained.

1. On this territory, coins were used in funeral and memorial rites throughout the entire existence of the necropolis here (the middle of the 6th century BC — the end of the 2nd century AD). The composition of the coins by the dates of issue basically corresponds to the main stages of the Olbian coinage.

2. An earlier type of coin (casted dolphin-shaped) and a later type (round minted) are fixated in approximately the same number in different layers of the excavation. The main layers of the excavation were formed mainly in a natural way. This situation makes it possible to assume a fairly active usage of the coin precisely in memorial rites.

3. Coins *in situ* have been found in only four types of burial structures. The time of construction of the burial objects in which the coins were found *in situ* is clearly divided into two periods: the middle of the 5th — beginning of the 3rd centuries BC and the second half of the 1st—2nd centuries AD. In each period, coins were placed in the grave regardless of the date of burial, the type of burial structure, age and gender of the deceased.

4. The location of the coins within the boundaries of the burial object is not unified. Often found, but not predominantly, their position in the hand (it does not matter, right or left). All other cases are individual. In funeral and memorial rites, it was allowed using a coin that was no longer in active circulation. Some coins, close in date of issue to the date of burial, even during the life of the deceased served him as «amulets».

Ключевые слова: numismatics, dolphin-shaped coins, coins, types of burial structures, ground crypts.

References

- Anokhin, V. A. 1984. ‘Borisfeny’ i ikh mesto v monetnoi sisteme Olvii. *Antichnaia kultura Severnogo Prichernomoria. Sbornik nauchnykh trudov*. Kyiv: Naukova dumka, p. 3-35.
- Anokhin, V. A. 1989. *Monety antichnykh gorodov Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka.
- Anokhin, V. A. 2011. *Antichnye monety Severnogo Prichernomoria. Katalog*. Kyiv: Izdatelskii dom ‘Stilos’.
- Bertie-Delagard, A. L. 1911. Otnositelnost stoyimost monetnykh metallov na Bospore i Borisene v pol. IV v. do n. e. *Numizmaticheskii sbornik*. Moskva: Izdanie Moskovskogo numizmaticheskogo obshhestva, I, p. 1-100.

- Bertie-Delagard, A. L. 1913. Materialy dlja vesovykh issledovanii Sarmatii i Tavridy. Moskva: Izdanie Moskovskogo numizmaticheskogo obshhestva, II, p. 4-134.
- Buiskikh, A. V. 2013. *Arkhaicheskaia raspisnaia keramika iz Olvii*. Kyiv: Starodavnii svit.
- Buiskikh, A. V., Ivchenko, A. V. 2018. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2018 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e. 2018/b. n.
- Buiskikh, A. V., Ivchenko, A. V. 2019. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2019 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e. 2019/b. n.
- Gilevich, A. M. 1972. Klad 'assov' iz Olvii. *Numizmatika i epigrafika*. Moskva: Nauka, X, p. 74-78.
- Zaginailo, A. G. 1974. K voprosu o monetno-vesovykh sistemakh antichnykh gorodov Zapadnogo i Severo-Zapadnogo Prichernomoria v V-IV vv. do n. e. *Numizmatika i epigrafika*. Moskva: Nauka, XI, p. 48-61.
- Zograf, A. N. 1951. *Antichnye monety*. Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. Moskva; Leningrad.
- Ivchenko, A. V. 2010. *Otchet o raskopkakh i razvedkakh na territorii predmestia i nekropolia Olvii v 2010 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2010/b. n.
- Ivchenko, A. V. 2011. *Otchet o raskopkakh na territorii predmestia i nekropolia Olvii v 2011 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e., 2011/15.
- Ivchenko, A. V. 2012. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia i predmestia Olvii v 2012 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e., 2012/11b.
- Ivchenko, A. V. 2013. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia i predmestia Olvii v 2013 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e., 2013/21.
- Ivchenko, A. V. 2014. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2014 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e., 2014/b. n.
- Ivchenko, A. V. 2015. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2015 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e. 2015/b. n.
- Ivchenko, A. V. 2016a. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2016 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e. 2016/34.
- Ivchenko, A. V. 2016b. Pogrebenie s 'kladom' delfinov na nekropole Olvii. *Starodavne Prychernomoria*. Odesa: Odeskii natsionalnyi universitet, XI, p. 212-216.
- Ivchenko, A. V. 2017. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2017 g.* Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrayny, f. e. 2017/b. n.
- Karyshkovskii, P. O. 1988. *Monety Olvii. Ocherk denezhnogo obrashchenia Severo-Zapadnogo Prichernomoria v antichnuiu epohu*. Kyiv.
- Karyshkovskii, P. O. 2003. *Monetnoe delo i denezhnoe obrashchenie Olvii (VI v. do n. e. - IV v. n. e.)*. Odessa.
- Kozub, Yu. I. 1974. *Nekropol Olviyi V-IV st. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Korshenko, A. N. 2001. Delfiny Olvii. *Coin. Mezhdunarodnyi numizmaticheskii almanakh*. Vologda: izdatelstvo MDK, 8, p. 71-123.
- Lapin, V. V. 1971. Gruppovala nakhodka olviiskikh 'delfinov' na Berezani. *Materialy z arkheoloohii Pivnichnoho Prychernomoria*. Odessa: Maiak, 7, p. 42-51/
- Limberis, N. Yu., Marchenko, K. K. 2014. Palesterit iz okrestnosti Fanagorii. *Pogrebalnaia kultura Bosporskogo tsarsvta*. Sankt-Peterburg, p. 103-113.
- Monakhov, S. Yu. 2003. *Grecheskie amfory v Prichernomorie. Tipologiya amfor vedushchikh tsentrov eksporterov v keramicheskoi tare. Katalog-opredelitel*. Moskva; Saratov.
- Nechitailo, V. V. 2000. *Katalog antichnykh monet Olvii*. Kyiv.
- Papanova, V. A. 2000. Chernolakovaia keramika iz semeino-rodovogo uchastka nekropolia Olvii. *Starozhitnosti Stepovogo Prychernomoria i Krymu*. Zaporizhzhia, VIII, p. 194-216.
- Parovich-Peshikan, M. 1974. *Nekropol Olvii ellinisticheskogo vremeni*. Kyiv: Naukova dumka.
- Rogov, E. Ya., Tunkina, I. V. 1998. Chernolakovaia i raspisnaia keramika iz nekropolia Panskoe I. *Arkheologicheskie vesti*. Sankt-Peterburg, 5, p. 159-175/
- Skudnova, V. M. 1988. *Arkhaicheskii nekropol Olvii. Publikatsia odnoi kolleksii*. Leningrad.
- Snytko, I.O. 2015. *Davnogretski nekropoli khory Olvii VI-III st. do n. e.* Kyiv: vydavets Oleg Filiuk.
- Stanislavskii, I. M. 2003. *Antichnye monety Severnogo Pricherhomoria VI-I vv. do n. e.* Moskva.
- Frolova, N. A., Abramzon, M. G. 2005. *Monety Olvii v sobranii Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeia. Katalog*. Moskva: Rossppen.
- Kharko, L. I. 1964. Monety iz raskopok Olvii 1946-1947 gg. *Olvia. Temenos I Agora*. Moskva; Leningrad: Nauka, p. 321-379.
- Bon Anne-Marie, Bon Antoine. 1957. *Les Timbres Amphoroiques de Thasos*. Paris.
- Sear, R. David. 1978. *Greek Coins and Their Values*. London.
- Sparkes, B. A., Talcott, I. 1970. The Black and Plain Pottery of 6-4th. centuries. *The Athenian Agora*, XII. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.